

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

XRONOTOP – BADIY OBRAZNING STRUKTURAVIY KOMPONENTI SIFATIDA (O‘ZBEK ROMANLARI MISOLIDA)

Istamova Shoxida Maxsudovna

Buxoro davlat pedagogika instituti, professor (PhD).

e-mail: shoyka07@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4324-4596>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada xronotopning badiiy obrazni shakllantiruvchi strukturaviy komponent sifatidagi vazifasi Abdulla Qodiriyning *“O‘tkan kunlar”*, Pirimqul Qodirovning *“Yulduzli tunlar”* va Odil Yoqubovning *“Ulug‘bek xazinasi”* romanlari misolida o‘rganiladi. M. Baxtinning xronotop nazariyasi hamda Yu. Lotmanning badiiy makon va semantik chegara haqidagi qarashlariga tayanib, qahramonning harakat yo‘nalishi, tarixiy vaqtni idrok etishi, makon bilan qadriyat munosabati va chegaraviy vaziyatdagi tanlovi qiyosiy tahlil qilinadi. Otabek obrazida shaharlararo yo‘l va xonadon, Boburda vatan–musofirlik oppozitsiyasi, Ulug‘bekda saroy va ilm makonining ziddiyati xronotopning turlicha obraz yaratish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Tahlil natijasida xronotop obrazning tayyor foni emas, balki uning harakati, xotirasi va fojiali yoki ma‘naviy tajribasini badiiy yaxlitlikka birlashtiruvchi mexanizm ekanligi asoslanadi. Tadqiqotda badiiy matnlardan so‘zma-so‘z iqtiboslar emas, romanlardagi syujet vaziyatlarining analitik talqini qo‘llanildi.

Kalit so‘zlar: xronotop, badiiy obraz, o‘zbek romani, yo‘l, vatan, saroy, tarixiy vaqt, semantik chegara, xarakter.

ХРОНОТОП КАК СТРУКТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКСКИХ РОМАНОВ)

Истамова Шохид Махсудовна

Бухарский государственный педагогический институт, профессор (PhD).

Аннотация.

В статье исследуется функция хронотопа как структурного компонента, формирующего художественный образ, на материале романов Абдуллы Кадыри *«Минувшие дни»*, Пиримкула Кадырова *«Звёздные ночи»* и Адила Якубова *«Сокровище Улугбека»*. С опорой на теорию хронотопа М. Бахтина и взгляды Ю. Лотмана на художественное пространство и семантическую границу проводится сравнительный анализ направления движения героя, восприятия им исторического времени, ценностного отношения к пространству и выбора в пограничной ситуации. В образе Атабека межгородской путь и пространство дома, в образе Бабура оппозиция «родина–чужбина», а в образе Улугбека противопоставление дворца и пространства науки демонстрируют различные возможности хронотопа в создании художественного образа. В результате анализа обосновывается, что хронотоп является не готовым фоном образа, а механизмом, объединяющим его движение, память, трагический или духовный опыт в единое художественное целое. В исследовании используются не дословные цитаты из художественных текстов, а аналитическая интерпретация сюжетных ситуаций романов.

Ключевые слова: хронотоп, художественный образ, узбекский роман, путь, родина, дворец, историческое время, семантическая граница, характер.

CHRONOTOPE AS A STRUCTURAL COMPONENT OF THE LITERARY IMAGE (BASED ON UZBEK NOVELS)

Istamova Shoxida Maxsudovna

Bukhara State Pedagogical Institute, Professor (PhD).

Abstract.

This article examines the function of the chronotope as a structural component in the formation of literary images through an analysis of Abdulla Qodiriy's *O'tkan kunlar*, Pirimqul Qodirov's *Yulduzli tunlar*, and Odil Yoqubov's *Ulug'bek xazinasi*. Drawing on M. Bakhtin's theory of the chronotope and Yu. Lotman's concepts of literary space and the semantic boundary, the study comparatively analyzes the characters' trajectories of movement, their perception of historical time, their value-based relationship with space, and their choices in boundary situations. In the image of Otabek, the intercity road and the domestic space; in Bobur, the opposition between homeland and exile; and in Ulug'bek, the contrast between the palace and the space of scholarship demonstrate different

possibilities of the chronotope in constructing literary images. The analysis substantiates that the chronotope is not merely a pre-existing background for the literary image but a mechanism that integrates the character's movement, memory, and tragic or spiritual experience into an artistic whole. Rather than using direct quotations from the literary texts, the study employs analytical interpretations of plot situations in the selected novels.

Keywords: chronotope, literary image, Uzbek novel, road, homeland, palace, historical time, semantic boundary, character.

Kirish. Badiiy obrazning mohiyatini faqat uning portreti, nutqi yoki xatti-harakatlaridan izlash yetarli emas. Qahramon qaysi paytda va qanday muhitda qaror qabul qilgani ham uning tabiatini ochadi. Bir vaziyatda jasorat sanalgan harakat boshqa tarixiy sharoitda ehtiyotsizlik bo'lib ko'rinishi mumkin. Demak, xarakter haqidagi hukm voqeaning vaqt va makon shartlarini hisobga olgandagina ishonarli bo'ladi. Xronotop shu shartlarning badiiy asarda o'zaro birikkan ko'rinishidir.

O'zbek romanchiligida mazkur masala, ayniqsa, tarixiy voqelik bilan shaxsiy taqdir tutashgan asarlarda aniq ko'rinadi. "O'tkan kunlar"da bir oilaning tashvishi shaharlar va ijtimoiy munosabatlar doirasiga chiqadi. "Yulduzli tunlar"da bir umrning davomiyligi turli mamlakatlar va hokimiyat markazlari bilan o'lchanadi. "Ulug'bek xazinasida" esa siyosiy qaror uchun ajratilgan qisqa fursat bilan ilmning uzoq istiqboli to'qnashadi. Ushbu farqlar xronotopni har bir romanning o'ziga xos obraz yaratish usuli sifatida ko'rishga asos beradi.

Tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha: makon almashinuvi va vaqtning badiiy tashkil etilishi qahramonning tashqi harakatini qay darajada ichki ma'noga aylantiradi? Bu savolga javob berish uchun asarlardagi barcha geografik nomlarni sanash emas, balki qahramon taqdiri buriladigan vaziyatlar, ularning davomiyligi va xotirada qolish usulini kuzatish muhim.

Qahramonni u yashagan joydan ajratib tasavvur qilish qiyin. Otabekning Toshkentdan Marg'ilonga borishi, Boburning tug'ilgan yurtidan uzoqlashishi yoki Ulug'bekning saroy tashvishlari orasida ilmga suyanishi — bular shunchaki voqealar yo'nalishi emas. Har bir holatda makon qahramonning niyati, qo'rquvi va mas'uliyatini sinovdan o'tkazadi. Vaqt esa ularga bir xil imkoniyat bermaydi: Otabek ayrim qarorlarining oqibatini kech anglaydi, Bobur yangi yurtlarda ham o'tmishga qayta-qayta murojaat qiladi, Ulug'bek uchun siyosiy voqealarning shiddati ilmga bag'ishlangan umrning davomiyligi bilan to'qnashadi.

M. Baxtinning xronotop haqidagi qarashlarida zamon va makon bir-biridan ajralmaydi; bu bog'liqlik asarda insonning qanday tasvirlanishiga ham ta'sir qiladi [1]. Maqolada mazkur fikr uch o'zbek romanidagi markaziy obrazlar misolida ko'rib chiqiladi. Maqsad — yo'l, xonadon, vatan va saroy kabi makonlar qahramon xarakteriga qay tarzda singishini, ular bilan bog'liq vaqt kechinmalari obraz ma'nosini qanday o'zgartirishini aniqlash.

ADABIYOTLAR SHARHI

Baxtin ta'riflagan xronotopda vaqt ko'zga ko'rinarli, makon esa syujet va tarix harakati bilan mazmunli bo'ladi [1]. Shu jihatdan yo'l xronotopi harakatni ifodalash bilan cheklanmaydi: unda bir-biridan uzoq ijtimoiy qatlamlar uchrashadi, qahramon o'z odatiy muhitidan tashqarida sinovga duch keladi. Ammo tarixiy romanlarda yo'lning har bir ko'rinishiga bir xil vazifa yuklash mumkin emas. Savdo safari, harbiy yurish va majburiy ko'chishning qahramon ongida qoldiradigan izi turlicha.

Lotmanning badiiy makonga oid qarashlari matndagi "ichki" va "tashqi", "o'z" va "begona" kabi qarama-qarshiliklarni o'rganishga yo'l ochadi [2]. Ayniqsa, chegaradan o'tish qahramon uchun yangi maqom, yangi mas'uliyat yoki avvalgi qadriyatlarini qayta baholash zaruratini tug'dirganda syujet hodisasiga aylanadi. Biroq asarni oldindan tayyor ikki qutbga ajratish ham xavfli: qahramon o'z uyida begonalikni his qilishi, uzoq yurtda esa yangi tayanch topishi mumkin.

Shu nuqtada xronotop va obraz o'rtasidagi munosabatni ikki tomonlama jarayon sifatida talqin qilish zarur. Makon qahramonga muayyan imkoniyat va cheklovlar beradi; qahramonning xotirasi, orzusi va munosabati esa o'sha makonga shaxsiy mazmun bag'ishlaydi. Romanda bir joyning turli personajlar uchun turlicha ahamiyat kasb etishi aynan shu munosabat bilan izohlanadi.

Baxtin yo'l, uchrashuv va ostona kabi xronotoplarni syujetning ma'no hosil qiluvchi nuqtalari sifatida o'rganadi [1]. Yo'lida turli ijtimoiy muhitlar tutashadi, uchrashuv esa inson taqdirida kutilmagan burilish yasashi mumkin. Biroq bir asardagi yo'l boshqa asardagi yo'lga tenglashtirish to'g'ri emas. Otabekning ikki shahar o'rtasidagi qatnovi bilan Boburning uzoq tarixiy safarlari tashqi jihatdan o'xshash ko'rinsa-da, ularning obrazga yuklaydigan ma'nosi boshqa-boshqa.

Yu. Lotman badiiy makonni matn ma'nosini tashkil etuvchi tizim sifatida ko'radi; chegaradan o'tish esa syujetda ahamiyatli harakatga aylanishi mumkin [2]. Bu nazariy yondashuv qahramonning "o'z" va "o'zga" makonga munosabatini o'qishda qo'l keladi. Shu bilan birga, geografik chegara har doim ham ma'naviy chegara emas: bunday xulosaga kelish uchun qahramonning munosabati yoki tanlovidagi o'zgarishni matnning o'zi ko'rsatishi lozim.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda tahlil birligi sifatida alohida toponim yoki umumiy tarixiy davr emas, balki "qahramon — makon — vaqt — qaror" bog'lanishi olindi. Avvalo, har bir romanda qahramon hayotining yo'nalishini o'zgartiruvchi vaziyatlar ajratildi; keyin ularning qayerda kechgani, qancha vaqt davom etgani va keyingi voqealarda qanday aks etgani ko'rib chiqildi. Bunday yondashuv bir xil makon belgisi turli matnda turlicha badiiy vazifa bajarishini aniqlashga yordam beradi.

Qiyosiy tahlilda uch mezon qo'llandi: harakatning yo'nalishi (qaytish, uzoqlashish yoki bir makonda qolish),

vaqtning qahramon tomonidan his etilishi (kutish, shoshilish, eslash) hamda voqea yuz bergan joyning axloqiy-ijtimoiy mazmuni. Tadqiqotda romanlar tarixiy hujjat sifatida emas, badiiy matn sifatida o'qildi. Shu sabab tarixiy shaxslarga oid voqealarning hujjatli aniqligidan ko'ra, ularning roman kompozitsiyasida qanday talqin etilgani asosiy o'rin tutdi.

Tahlil uchun Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" va Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanlari tanlandi [3–5]. Birinchi asarda shaharlararo yo'l va xonadon, ikkinchisida vatan va masofirlik, uchinchisida saroy bilan ilmga bog'liq makonlar o'rganildi. Xronotopik va strukturaviy-semiotik tahlilda qahramonning muayyan joyga munosabati, shu joyda kechadigan vaqtning xususiyati va muhim qarorlar o'rtasidagi aloqa kuzatildi. So'ng natijalar qiyoslandi. Tahlil syujet vaziyatlariga tayanadi; foydalanilgan romanlarning aniq nashrlari hali birxillashtirilmagani uchun tekshirilmagan sahifali iqtiboslar keltirilmadi.

NATIJALAR

Otabek: yo'ldan xonadonga qaytgan ziddiyat. Otabek uchun Toshkent va Marg'ilon bir-birini takrorlaydigan ikki shahar emas. Birinchisi uning oilasi, tarbiyasi va jamoa oldidagi burchi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi shaxsiy tanlovi va muhabbatiga daxldor makonga aylanadi. U ikki shahar orasida harakat qilgan sari hayotining ikki tomonini kelishtirishga intiladi. Ammo yo'l bosib o'tish bilan ijtimoiy masofani yengish bir narsa emas: tashqi harakat tez kechgan taqdirda ham oilaviy kelishmovchilik uzoq davom etadi.

Kumushning yangi xonadonga kirishi ham xronotopik nuqtayi nazardan muhim. Bir qahramon uchun tanish va tabiiy bo'lgan muhit boshqa qahramon uchun begona qoidalar hukm suradigan makonga aylanadi. Shu tariqa xonadon tinchlik va muhofaza timsoli bo'lib qolmay, turli xohishlar to'qnashadigan yopiq maydon sifatida namoyon bo'ladi. Undagi ziddiyatni faqat shaxslar o'rtasidagi raqobatga tenglashtirish romanning ijtimoiy mazmunini toraytiradi.

Asarda kutish vaqtining ham o'ziga xos yuki bor. Yo'ldagi harakat voqeani oldinga sursa, xabar kutish va qarorni kechiktirish ruhiy keskinlikni kuchaytiradi. Shuning uchun Otabek obrazida xronotop harakatchanlik bilan bog'liq erkinlikni emas, erkin harakatning oilaviy va ijtimoiy to'siqlar oldida cheklanishini ham ko'rsatadi.

"O'tkan kunlar"da Toshkent bilan Marg'ilon o'rtasidagi yo'l Otabekning savdo ishlari uchungina kerak emas. Uning Kumush bilan tanishishi, oila qurish istagi va keyingi mushkul ahvoli ikki shahardagi munosabatlarni bir-biriga bog'laydi. Marg'ildan boshlangan shaxsiy baxt tarixi Toshkentdagi oilaviy qarorlardan mustaqil kecha olmaydi. Shu bois yo'l qahramonga erkinlik beradigan ochiq makon bo'lish bilan birga, bir-biridan uzoqdek ko'ringan majburiyatlarning tutashuv nuqtasi hamdir.

Otabekning uyga munosabati ham bir ma'noli emas. Xonadon unga mansublik va oilaviy tayanch beradi, ayni paytda shaxsiy xohishini cheklaydigan urf-odatlar ham shu yerda kuchga kiradi. Kumush va Zaynab taqdirining bir xonadonda tutashishi fojiani tashqi mojarodan ichki oilaviy ziddiyatga aylantiradi. Qahramonning yo'ldagi harakatchanligi uy ichidagi munosabatlarni o'z vaqtida hal qilishga yetmaydi. Romanda vaqtning og'riqli jihati ham shunda: ayrim xatolar anglangan paytda ularning oqibatini ortga qaytarish imkoni qolmaydi.

Bobur: safar davom etadi, vatan xotirada qoladi. Bobur hayotida yo'l doim yangi imkoniyat eshigini ochavermaydi. Ayrim safarlar siyosiy maqsad bilan boshlansa, boshqalari mag'lubiyat va vaziyat taqozosi bilan bog'liq. Shu bois roman geografiyasidagi kengayishni qahramonning ichki xotirjamligi bilan tenglashtirish qiyin. Hududlar almashadi, lekin orzudagi vatanning ma'naviy o'rni saqlanib qoladi.

Xotira bunday asarda o'tmish haqidagi qisqa ma'lumot emas. U hozirgi voqeaga munosabatni o'zgartiradi: qahramon yangi qaror oldida turganda avvalgi yo'qotishlar, yaqin insonlar va bolalik makoni uning fikriga qaytib keladi. Bunda tarixiy vaqt to'g'ri chiziq bo'ylab oldinga borsa, shaxsiy vaqt qayta-qayta avvalgi nuqtalarga murojaat qiladi. Ikki vaqtning bir qahramon ongida tutashishi Bobur obrazini faqat sarkarda yoki hukmdor sifatida emas, yo'qotishni eslaydigan inson sifatida ham ochadi.

Romanda vatan tushunchasining ahamiyati shundaki, u doimiy yashab turiladigan joy bilan bir ma'noli emas. Bobur yangi hududlarda siyosiy mavqe topishi mumkin, ammo tug'ilgan yurtga daxldorlikni boshqa makonga ko'chirib bo'lmaydi. Shunday qilib, musofirlik tashqi sharoitgina emas, obrazning o'zini anglash tarziga ham aylanadi.

"Yulduzli tunlar"da Boburning Andijon, Samarqand, Kobul va Hindiston bilan bog'liq yo'li davlatchilik tarixi bilan shaxsiy taqdirni birlashtiradi. U bir manzildan ikkinchisiga o'tgan sari yangi siyosiy vazifalarga duch keladi, lekin ortda qolgan yurtning xotirasi yo'qolmaydi. Shu ma'noda vatan romanda faqat boshlang'ich nuqta emas: qahramon o'zini yangi muhitda ham o'sha joy bilan munosabat orqali anglaydi.

Bobur hayotida ikki xil vaqt yonma-yon kechadi. Birinchisi — yurishlar, taxt uchun kurash va davlat ishlari bilan belgilanadigan tarixiy vaqt. Ikkinchisi — yoshlik, yaqinlar va tug'ilgan yurt haqidagi xotiralarni saqlaydigan shaxsiy vaqt. Yangi hududni egallash o'tmishga bog'liq sog'inchni bekor qilmaydi. Otabek uchun yo'l ikki xonadon va ikki shahar orasidagi munosabatlarni keskinlashtirsa, Bobur uchun u jismoniy uzoqlashish bilan xotiradagi yaqinlikni bir vaqtda kuchaytiradi.

Ulug'bek: saroyning qisqa vaqti va ilmning davomiyligi. Ulug'bek obrazini tahlil qilishda saroyning o'ziga xos vaqt tartibini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Siyosiy munosabatlarda kechikkan qaror o'z ahamiyatini yo'qotishi mumkin; ishonch va ittifoqlar tez o'zgaradi. Ilm bilan bog'liq mehnat esa sabr, kuzatuv va avlodlar davomiyligini talab qiladi. Qahramonning ikki sohada birdek mas'ul ekani roman fojiasining muhim shartlaridan biridir.

Rasadxona va ilmiy merosga aloqador makonlarni saroyga mutlaq zid qo'yish ham asarni soddalashtiradi. Ular bir tarixiy muhit ichida mavjud; olimning mehnati hukmdorning imkoniyatlari va siyosiy taqdiri bilan ham bog'langan. Shunga qaramay, bu makonlarda vaqtning qadri turlicha: saroyda hozirgi vaziyatni boshqarish talab etilsa, ilmda bugungi mehnatning kelajakdagi samarasi muhim.

Ulug'bekning fojiasi faqat hokimiyatdan ayrilish yoki shaxsiy ishonchning sinishi bilan belgilanmaydi. Roman o'quvchini inson umri bilan u qoldiradigan ma'naviy meros o'rtasidagi farq haqida o'ylashga undaydi. "Xazina"

tushunchasining kengayishi ham shu yerda yuz beradi: moddiy boylikdan farqli o'laroq, bilimning qiymati uni asrash va keyingi avlodga yetkazish bilan bog'liq. "Ulug'bek xazinasi"da markaziy ziddiyatning makoni saroydir. Bu yerda hukmdor tez qaror chiqarishi, o'zgaruvchan siyosiy vaziyatni hisobga olishi kerak. Ulug'bekning ilmga munosabati esa boshqa o'lchovni — bir inson umridan keyin ham saqlanishi mumkin bo'lgan bilim va merosni — oldinga chiqaradi. Uning fojiasi shu ikki talabning bir shaxs zimmasiga tushganida yanada ravshan ko'rinadi. Saroy va ilm muhitini ikki alohida, bir-biriga daxlsiz dunyo deb bo'lmaydi: Ulug'bek ham hukmdor, ham olim. Siyosiy voqealar uning shaxsiy taqdirini tobora qisqa muddat ichida hal etishga majbur qilar ekan, ilmga doir intilishlari kelajakka qaratilgan. Roman nomidagi "xazina"ning ma'nosi ham shu o'rinda kengayadi. U moddiy boylikdan tashqari, saqlanishi va keyingi avlodga yetib borishi lozim bo'lgan ma'naviy meros haqida o'ylashga undaydi.

MUHOKAMA. Qiyos natijasida uch romanda ham qahramonning harakati muhim ekani ko'rinadi, ammo harakatning mazmuni bir xil emas. Otabekda shaharlar o'rtasidagi qatnov shaxsiy xohish bilan oilaviy tartibning kelishmasligini ochadi. Boburda uzoq safarlar yangi tarixiy imkoniyatlar bilan birga yo'qotilgan makon xotirasini kuchaytiradi. Ulug'bekda esa hal qiluvchi ziddiyat keng geografiyada emas, bir tarixiy muhit ichidagi turli vaqt talablarida namoyon bo'ladi.

Ushbu farqlardan xronotopni obrazning strukturaviy komponenti deb atashning uch asosi kelib chiqadi. Birinchidan, makon qahramonning munosabatlar doirasini belgilaydi: kim bilan uchrashishi, kimga bo'ysunishi va qayerda o'zini erkin his etishi shu doirada aniqlanadi. Ikkinchidan, vaqt uning qarorini sinovdan o'tkazadi: shoshilish, kutish yoki ortga qarash — har biri alohida ruhiy holatni tug'diradi. Uchinchidan, makon va vaqt birgalikda obrazning asar davomida o'zgarishini kuzatish imkonini beradi.

Bunda xronotopni xarakterni to'liq belgilaydigan yagona omil deb tushunmaslik kerak. Nutq, portret, roviy munosabati, boshqa personajlar bahosi ham obraz yaratishda ishtirok etadi. Xronotopning alohida vazifasi ana shu unsurlar namoyon bo'ladigan vaziyatga tarixiy va ijtimoiy mazmun berishidir. Masalan, qahramonning sukut saqlashi qayerda va qaysi paytda yuz berganiga qarab sabr, ehtiyot yoki ojizlik sifatida o'qilishi mumkin.

Tahlilning yana bir natijasi — "o'z makoni" tushunchasining nisbiyligidir. Otabek uchun ota uyi hamisha ichki erkinlik makoni emas; Bobur uchun yangi saltanat tug'ilgan yurt o'rnini to'liq bosmaydi; Ulug'bek uchun saroydagi rasmiy qudrat ma'naviy osoyishtalikni kafolatlamaydi. Shu bois makonni ijobiy va salbiy belgilarga mexanik ajratish o'rniga uni qahramon tajribasi bilan birga o'qish samaraliroq.

Ushbu ishning chegarasi ham aniq: u uch romanning markaziy obrazlarini tanlab o'rganadi, barcha ikkinchi darajali personajlar yoki har bir epizodning vaqt tartibini qamrab olmaydi. Badiiy matndan so'zma-so'z iqtibos va sahifa raqamlari aniq nashrlar bo'yicha tekshirilgandan so'ng qo'shilishi lozim. Shunga qaramay, tanlangan epizodlar obrazni xronotop orqali qiyosiy o'qish uchun muayyan tahliliy asos beradi. Uch romanda yo'l, vatan va saroy obrazni tayyor ramzlar vositasida emas, qahramonning muayyan vaziyatdagi tajribasi orqali ochadi. Otabekda asosiy keskinlik harakat imkoniyati bilan oilaviy munosabatlarning murakkabligi orasida paydo bo'ladi. Boburda geografik uzoqlashish o'tmishni unutishga emas, uni xotirada qayta tiklashga olib keladi. Ulug'bekda esa tarixiy voqealarning shoshilinch sur'ati ilmning uzoq davom etadigan vaqti bilan to'qnashadi.

Shuning uchun xronotopni faqat asarda uchraydigan joylar ro'yxatiga aylantirish obraz tahlilini cheklaydi. Bir xil "yo'l" so'zi Otabek va Bobur hayotida turlicha ma'no kasb etadi; saroy ham Ulug'bek uchun oddiy voqea manzili emas, uning hukmdorlik burchi bilan olimlik e'tiqodi o'rtasidagi tanlov yuz beradigan muhitdir. Baxtin va Lotman nazariyalarini qo'llashda har bir makonning badiiy vazifasini asar voqealari va qahramon munosabati bilan birga tekshirish zarur [1; 2]. Tadqiqot uch markaziy qahramonga bag'ishlangani uchun romanlardagi boshqa personajlar va barcha makon tasvirlarini qamrab olmaydi. Keyingi tahlilda aniq nashrlar asosida epizodlarning sahifalari, roviy nuqtayi nazar va qahramon nutqidagi vaqt belgilarini ham qiyoslash maqsadga muvofiq.

Uch asarni bir nuqtada tutashtiruvchi jihat — qahramonning o'z taqdirini makon va vaqtdan tashqarida hal qila olmasligidir. Otabek uchun yo'lning oxirida oilaviy mas'uliyat muammosi tursa, Bobur uchun yo'lning davomi vatan xotirasini yanada o'tkirlashtiradi. Ulug'bek esa bir makonda turib, siyosiy hozir va ilmiy kelajak o'rtasidagi og'ir tanlovga duch keladi. Bu holatlar xronotopning syujetga fon bo'lish bilan cheklanmasligini, obrazning ichki mantig'ini tashkil etishini ko'rsatadi. O'rganilgan romanlarda xronotop qahramon yashaydigan muhitni tasvirlashdan ko'ra kengroq vazifa bajaradi. Otabekning yo'li uning oilaviy mas'uliyati bilan shaxsiy istagini to'qnashtiradi; Boburning safarlari tarixiy harakatni vatan xotirasi bilan bog'laydi; Ulug'bekning saroydagi taqdiri esa siyosiy vaqt bilan ilm merosining davomiyliги o'rtasida ochiladi. Demak, obraz strukturasi xronotop harakat, xotira, qadriyat va tanlovning o'zaro bog'lanish usuli sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе: очерки по исторической поэтике* // *Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет*. – Москва: Художественная литература, 1975. – С. 234–407. – URL: https://biblio.imli.ru/images/abook/teoriya/Bahtin_M.M. Voprosy_literatury_i_estetiki_1975.pdf Библиотека
2. Лотман Ю. М. *Структура художественного текста*. – Москва: Искусство, 1970. – 384 с. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_007159270/_Русская_ночь
3. Qodiriy A. *O'tkan kunlar: roman*. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2023. – 400 b. – ISBN 978-9943-27-357-3. – URL: https://akbt.uzdxa.uz/uz/books/327_AKBT
4. Qodirov P. *Yulduzli tunlar: roman*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 668 b. – ISBN 978-9943-27-250-7. – URL: https://www.uzbekliterature.uz/sites/default/files/yulduzli_tunlar.pdf Uzbek Literature
5. Yoqubov O. *Ulug'bek xazinasi: roman*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. – 456 b.